

فصل دوم

جغرافیای انسانی استان

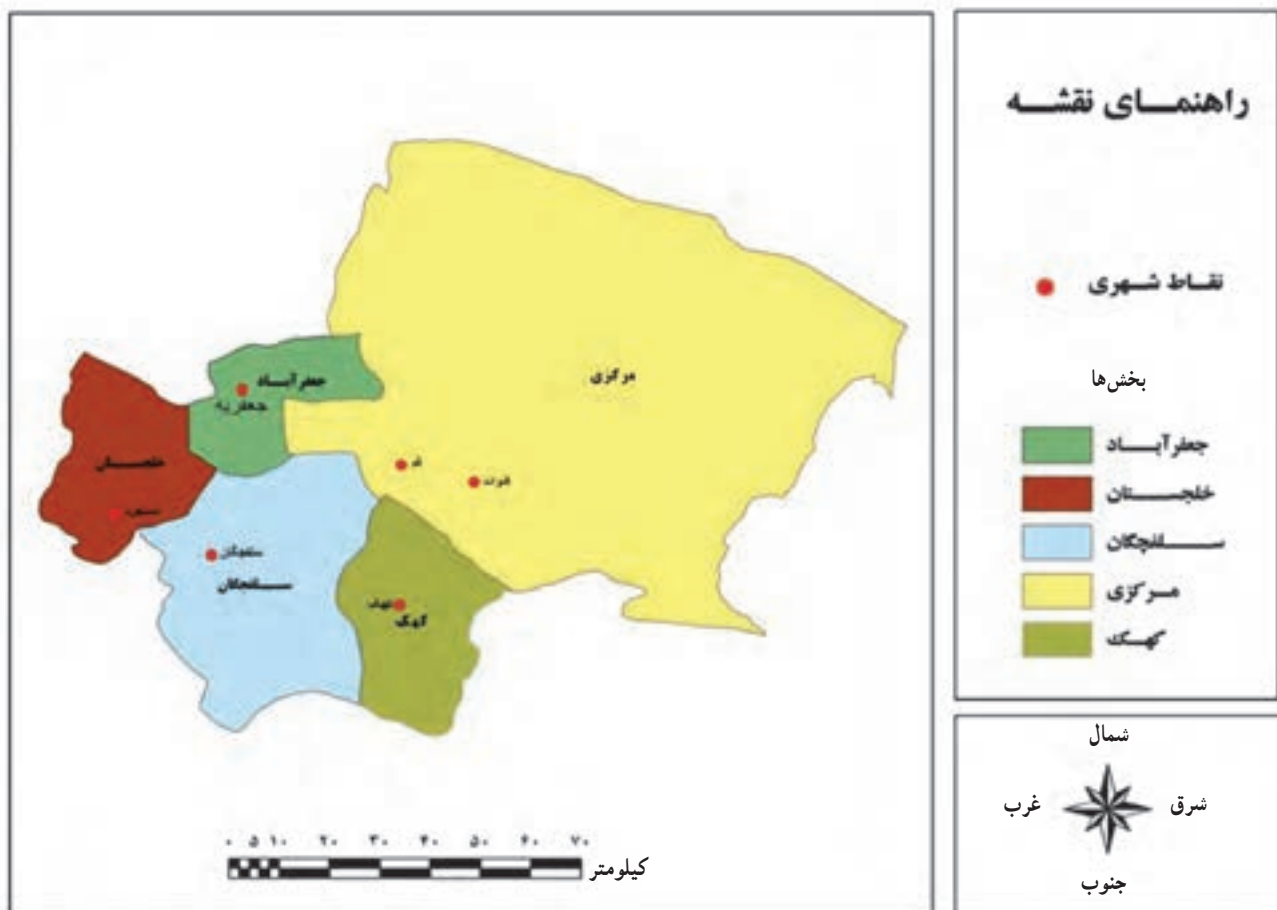

درس ششم : تقسیمات سیاسی استان

شهرستان قم در سال ۱۳۷۵ از استان تهران جدا و به استان تبدیل شده است. به شکل ۱-۲ توجه کنید. این استان، از نظر تقسیمات سیاسی در حال حاضر دارای یک شهرستان، ۵ بخش، ۶ شهر، ۹ دهستان و ۳۳۰ آبادی دارای سکنه است. در این درس با موقعیت جغرافیایی بخش‌ها و دهستان‌های استان قم آشنا می‌شوید.

شکل ۱-۲- نقشه تقسیمات سیاسی استان قم

برای مطالعه

جدول ۱-۲- مشخصات بخش‌های استان قم

نام بخش	مساحت (کیلومتر مربع)	جمعیت در سال ۱۳۸۵	نام دهستان	نقاط شهری
جعفرآباد	۶۱۵	۱۶۹۱۹	جعفرآباد	جعفریه
خلجستان	۸۵۲	۸۰۷۹	دستجرد و قاهان	دستجرد
مرکزی	۷۳۸۸	۱۱۰۲۹۲۴	قمرود و قنوات	قم و قنوات
کِهک (نوفل لوشاتو)	۹۴۹	۱۵۲۳۵	فردو و کِهک	کِهک
سلفچگان	۱۷۲۲	۸۵۱۵	راهجرد شرقی و نیزار	سلفچگان

فعالیت

فعالیت گروهی ۱-۲

۱- با توجه به شکل‌های ۱-۲، ۱-۸، ۱-۱۴ و ۲-۱ جدول زیر را کامل کنید.

نام بخش	موقعیت جغرافیایی	کوه‌های مهم	دشت‌های مهم	نوع آب و هوا	رودها و دریاچه‌ها	شهرهای مهم	دهستان‌ها
مرکزی							
جعفرآباد							
خلجستان							
کِهک							
سلفچگان							

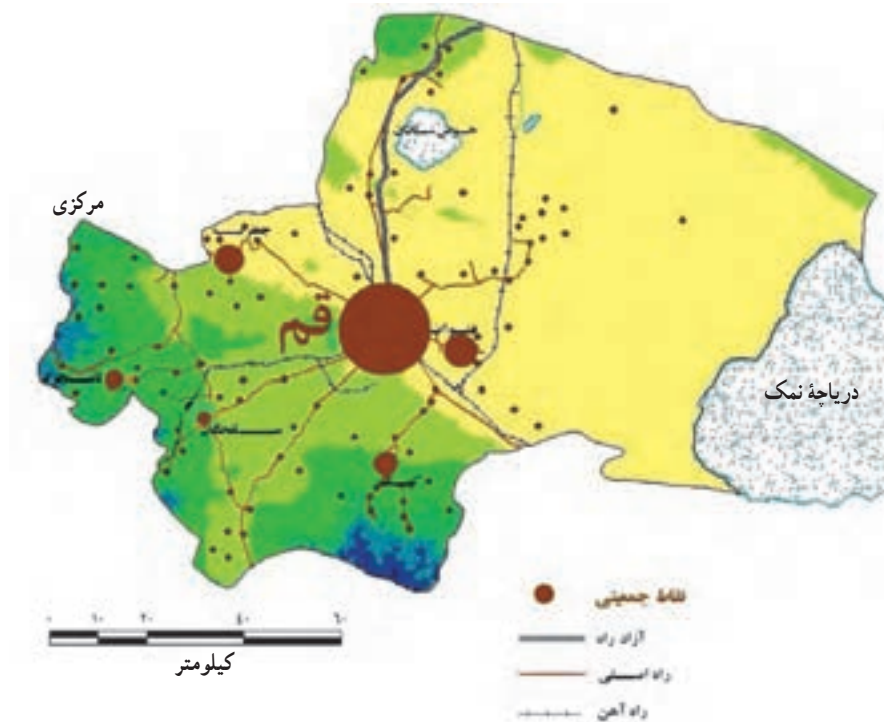
۲- در نقشه گنگ استان قم محدوده بخش‌های مرکزی، جعفرآباد، خلجستان، کِهک و سلفچگان را مشخص کنید.

درس هفتم : جمعیت استان

پراکندگی جغرافیایی جمعیت

استان قم در سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۰ دارای ۱/۱۵۱/۶۷۲ نفر جمعیت بوده است که از نظر پراکندگی جغرافیایی، بیشتر جمعیت استان (حدود ۹۳ درصد جمعیت) در شهر قم متمرکز شده‌اند و بقیه جمعیت (۷ درصد) در دیگر نقاط شهری و روستاهای استان ساکن بوده‌اند.

شکل ۲-۲- نقشه پراکندگی جغرافیایی جمعیت استان قم

فعالیت

فعالیت گروهی ۲-۲

با توجه به شکل ۲-۲، پراکندگی جغرافیایی جمعیت را در استان بررسی کنید.

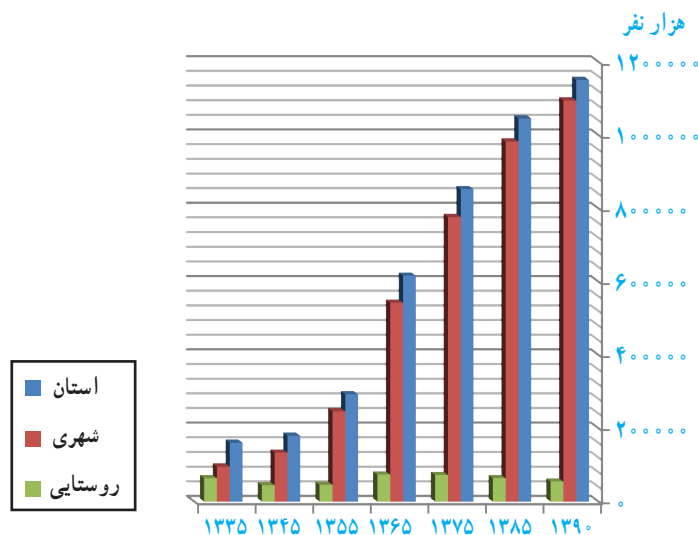
ویژگی‌های جمعیت استان

الف) تراکم نسبی جمعیت: براساس سرشماری جمعیت در سال ۱۳۹۰، تراکم نسبی جمعیت در استان قم حدود ۱۰۰ نفر در هر کیلومتر مربع بوده است، که چهارمین استان کشور از نظر تراکم جمعیت پس از استان‌های تهران، گیلان و مازندران بوده است. آیا می‌دانید چرا؟

ب) رشد جمعیت استان: با توجه به جدول و نمودار زیر، روند رشد جمعیت در استان، مناطق شهری و روستایی در استان قم را تجزیه و تحلیل کنید.

جدول ۲-۲- روند تغییرات جمعیت و خانوار شهری و روستایی استان ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۰

شرح	۱۳۳۵	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۰	
جمعیت (هزار نفر)	استان	۱۶۱	۱۷۹/۷	۲۹۳/۶	۶۱۷	۸۵۳	۱۰۴۶	۱۱۵۱
	شهری	۹۶/۵	۱۳۴/۳	۲۴۷/۲	۵۴۳/۱	۷۷۷/۷	۹۸۳	۱۰۹۵
	روستایی	۶۳/۹	۴۵/۶	۴۶/۴	۷۳/۷	۷۳/۷	۶۳/۶	۵۵
درصد نرخ رشد سالانه جمعیت نسبت به سال قبل	استان	-	۱/۱۰	۵/۰۳	۷/۷۴	۲/۴	۲/۰۷	۱/۹۳
	شهری	-	۳/۳۴	۶/۲۸	۸/۱۹	۲/۶۷	۲/۳۸	۲/۲۰
	روستایی	-	-۳/۳۱	۰/۲۲	۴/۷۳	-۰/۵۴	-۱/۵	-۲/۶۰

شکل ۲-۳- نمودار جمعیت استان قم طی سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۰

پ) ترکیب جمعیت شهری و روستایی استان : به جدول ۲-۲ نگاه کنید. میزان درصد جمعیت شهرنشینی در سال ۱۳۸۵ از ۹۳ درصد به حدود ۹۵ درصد در سال ۱۳۹۰ رسیده است؛ بدین معنا که در طی سال‌های ۹۰-۱۳۸۵ سالانه به طور میانگین $2/20$ درصد رشد داشته است.

جمعیت روستایی استان از ۶۳۰۰۰ نفر در سال ۱۳۸۵ با میانگین رشد سالانه $2/60$ - درصد به رقم ۵۵۷۹۸ نفر در سال ۱۳۹۰ کاهش یافته است.

یکی از دلایل مهم افزایش جمعیت شهرنشینی در استان قم، تبدیل سکونتگاه‌های روستایی به شهر است. هم‌چنین، در اهمیت منطقه‌ای شهر قم، می‌توان به وجود مراکز تحقیقاتی و فناوری و خدماتی در آن اشاره کرد.

فعالیت

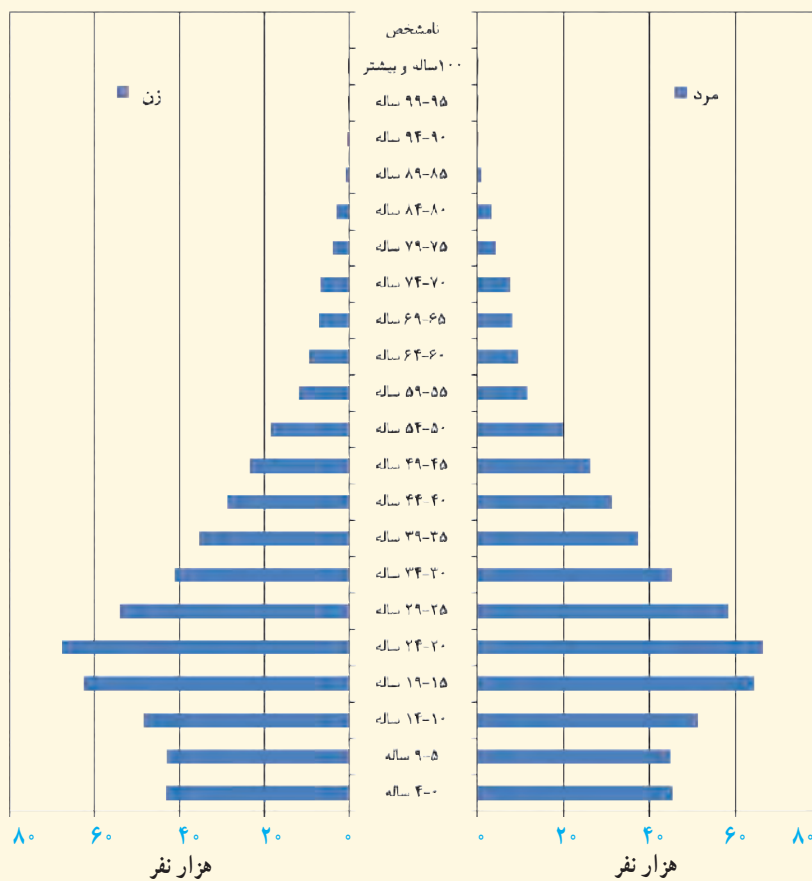

فعالیت گروهی ۲-۳

- ۱- علل رشد منفی جمعیت در سال‌های اخیر در روستاهای استان قم چیست؟
- ۲- کدام عوامل موجب جذب جمعیت به شهر قم می‌شود؟

ت) ساختمان سنی جمعیت استان : به شکل ۲-۴ توجه کنید. مقایسه توزیع سنی جمعیت کشور و استان قم برحسب گروه‌های عمده سنی نشان می‌دهد که $24/9$ درصد از جمعیت استان در گروه سنی کمتر از ۱۵ سال بوده‌اند که در مقایسه با دهه‌های قبل، نشانگر کاهش ضریب جوانی جمعیت استان است.

در سال ۱۳۹۰، $70/3$ درصد از جمعیت استان قم در گروه سنی ۱۵-۶۴ سال و $4/8$ درصد در گروه سنی ۶۵ ساله و بیشتر قرار داشته‌اند.

شکل ۲-۴- هرم سنی جمعیت استان قم در سال ۱۳۸۵

فعالیت

فعالیت گروهی ۲-۴

- ۱- با توجه به هرم سنی جمعیت استان قم (شکل ۲-۴)، به سؤالات زیر پاسخ دهید :
 ۱- درصد جمعیت استان قم در گروه سنی ۱۹-۱۵ سال چند نفر است؟
- ۲- مهم‌ترین ویژگی‌های هرم سنی جمعیت استان قم در سال ۱۳۸۵ را بنویسید.

ث) مهاجرت: استان قم به دلیل وجود عوامل فرهنگی و مذهبی و دیگر عوامل در طی سال‌های اخیر، پذیرای مهاجران زیادی از سایر استان‌های کشور و هم‌چنین، کشورهای خارجی بوده است. اغلب این مهاجران را طلبه‌های حوزه‌های علمی و مراکز علمی و دانشگاهی تشکیل می‌دهند که بعضی از آنها همراه خانواده به استان قم مهاجرت کرده‌اند. وضعیت اقتصادی و اجتماعی استان، شرایط مساعدی را برای جذب نیروی کار فراهم کرده است.

علل مهاجرپذیری استان

- عوامل متعددی در مهاجرت به استان قم به‌ویژه شهر قم نقش دارد که به چند مورد اشاره می‌شود:
- ۱- وجود بارگاه ملکوتی حضرت فاطمه معصومه (س) و اماکن متبرکه
 - ۲- وجود حوزه علمی قم و مدارس علوم دینی
 - ۳- موقعیت مناسب ارتباطی استان قم
 - ۴- تبدیل شدن شهرستان قم به استان در سال ۱۳۷۵.

برای مطالعه

میزان مهاجرت در استان

در دهه ۸۵-۱۳۷۵ تعداد ۱۲۰/۰۰۰ نفر مهاجر وارد استان قم شده‌اند و تعداد ۹۷/۰۰۰ نفر مهاجرفرستی از استان صورت گرفته است که تعداد ۲۳/۰۰۰ نفر از طریق مهاجرت به جمعیت اضافه شده است. با توجه به این ارقام، خالص مهاجرت نسبت به جمعیت استان قم در این دهه ۲/۲۱ درصد بوده است که بعد از استان‌های تهران (۴/۶ درصد) و یزد (۳/۹۴ درصد) استان قم رتبه سوم کشور را داراست. بخش عمده‌ای از مهاجرت‌ها از استان‌های هم‌جوار صورت گرفته که استان تهران، همدان و مرکزی بیشترین استان‌های مهاجرفرست به استان بوده‌اند.

پیامدهای مهاجرت به استان

مهاجرت به استان به‌ویژه شهر قم، مسائل و مشکلاتی را به‌وجود آورده است که عبارت‌اند از:

- ۱- افزایش جمعیت استان: بخش عمده‌ای از رشد جمعیت استان (به‌ویژه شهر قم) در دهه‌های اخیر به دلیل مهاجرپذیری استان قم بوده است. نگاهی به درصد رشد جمعیت استان در مقایسه با رشد جمعیت کشور نشان می‌دهد که همواره درصد رشد جمعیت استان بیشتر از میانگین رشد جمعیت کشور است.

۲- تغییر ساختار سنی و جنسی جمعیت استان : بررسی‌ها نشان می‌دهد که حدود ۵۳/۳ درصد مهاجران وارد شده به استان، مردان و ۴۶/۷ درصد، زنان بوده‌اند و هم‌چنین، مهاجرت‌های صورت گرفته بیش‌تر از گروه‌های سنی کودکان تا میانسال است. آیا می‌توانید پیامدهای دیگری از مهاجرت به استان را بیان کنید؟

فعالیت

فعالیت گروهی ۲-۵

با توجه به متن درس به این سؤالات پاسخ دهید :

- ۱- ترکیب جمعیت شهری و روستایی استان قم را با هم مقایسه کنید.
- ۲- مهم‌ترین علل مهاجرت به استان قم چیست؟
- ۳- مصاحبه‌ای را با یکی از خانواده‌هایی که به قم مهاجرت کرده‌اند، انجام دهید و این سؤالات را از آنها بپرسید :

– علت مهاجرت شما به قم چیست؟

– چرا شهر قم را به عنوان مقصد انتخاب کرده‌اید؟

فعالیت

فعالیت گروهی ۲-۶

اگر بارگاه ملکوتی حضرت فاطمه معصومه (س) در قم وجود نداشت، وضعیت جمعیت شهر قم و هم‌چنین مهاجرت در این شهر چگونه بود؟ در چند سطر توضیح دهید.

درس هشتم : شیوه‌های زندگی در استان

دانش‌آموز عزیز، آیا می‌دانید که مردم استان قم به چه شیوه‌هایی زندگی می‌کنند؟ در کشورمان مردم به سه شیوه شهری، روستایی و کوچ‌نشین زندگی می‌کنند که در این درس با شیوه‌های زندگی در استان قم آشنا می‌شوید.

الف) زندگی شهری

استان قم از نظر درصد شهرنشینی، رتبه اول را در کشور دارد؛ به طوری که در سرشماری سال ۱۳۹۰ بیش از ۹۵ درصد مردم استان قم در شش سکونتگاه شهری سکونت داشته‌اند. جمعیت شهرنشین استان قم در سال ۱۳۹۰ در حدود ۱,۰۹۵,۰۰۰ نفر بوده است. (جدول ۳-۲)

برای مطالعه

در جدول زیر، جایگاه استان قم از نظر جمعیتی با کشور مقایسه شده است.

جدول ۳-۲- جایگاه استان از نظر جمعیتی در کشور در سال ۱۳۹۰

استان در سال ۱۳۹۰			کشور در سال ۱۳۹۰		شرح
سهم از کشور	درصد	تعداد به نفر	درصد	تعداد به نفر	
۱/۵۳	۱۰۰	۱۱۵۱۶۷۲	۱۰۰	۷۵۱۴۹۶۶۹	جمعیت
۲/۰۴	۹۵۱/۶	۱۰۹۵۸۷۱	۷۱/۴	۵۳۶۵۶۸۶۳	جمعیت شهری
۰/۲	۴/۸۴	۵۵۷۹۸	۲۸/۵	۲۱۴۱۷۶۵۵	جمعیت روستایی
۰/۰۰۳	۰/۰۱	۳	۰/۱	۷۵۱۵۰	کوچ‌نشین (غیرساکن)

فعالیت گروهی ۲-۷

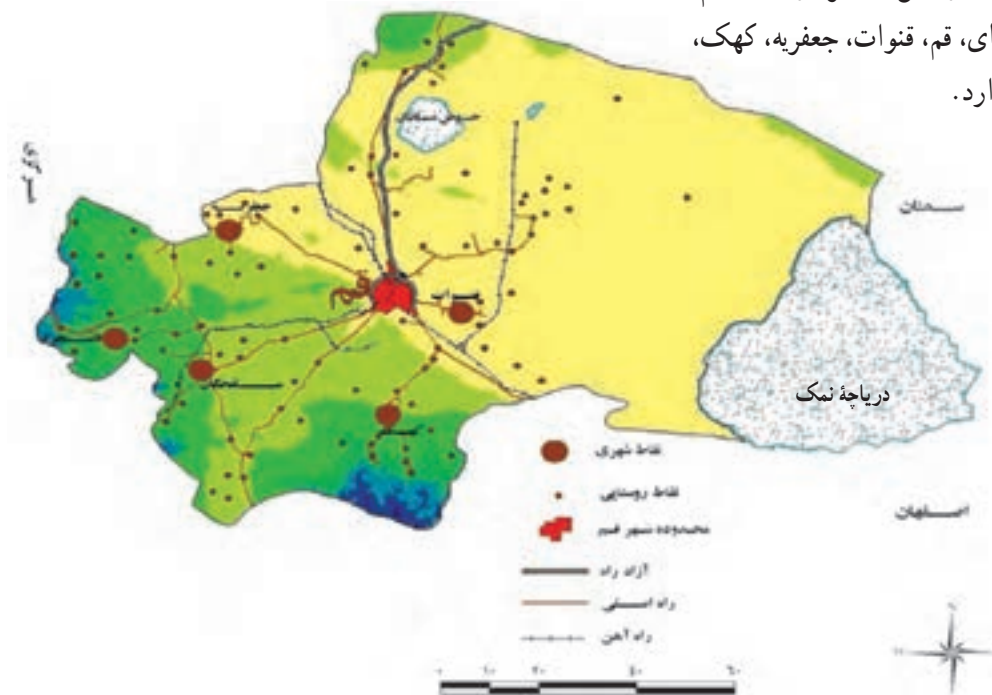
با توجه به جدول ۲-۳، به این سؤالات پاسخ دهید :

- ۱- جمعیت شهری و روستایی استان قم را با کشور مقایسه کنید.
- ۲- روند رشد جمعیت شهری و روستایی استان قم را در آینده چگونه پیش‌بینی می‌کنید؟ به نظر شما، در سال ۱۳۹۵ جمعیت روستایی استان قم چند نفر است؟ جمعیت شهری چه‌طور؟

سکونتگاه‌های شهری استان

با توجه به شکل ۲-۵، در حال حاضر در استان قم،

شش سکونتگاه شهری به نام‌های، قم، قنات، جعفریه، کهک، دستجرد و سلفچگان وجود دارد.

شکل ۲-۵- نقشه پراکندگی شهرها و روستاهای استان قم

- ۱- شهر قم : به شکل ۲-۵ نگاه کنید. شهر قم از نظر موقعیت جغرافیایی در مرکز استان قم قرار دارد. جمعیت این شهر طبق سرشماری سال ۱۳۸۵ مرکز آمار ایران، برابر با ۱,۰۷۴,۰۰۰ نفر بوده است که از این جهت، هشتمین شهر پرجمعیت ایران پس از شهرهای تهران، مشهد، اصفهان، تبریز، کرج، شیراز و اهواز است و یکی از کلان‌شهرهای کشور محسوب می‌شود (شکل ۲-۷).
- برخی از مورخان، سابقه شهرنشینی در شهر قم را وجود اراضی حاصلخیز، قمرود و منابع آب‌های زیرزمینی می‌دانند.

بیشتر بدانیم

محله‌های قدیم قم

محله‌های قدیم قم که از شهر تاریخی قم به یادگار مانده‌اند عبارت‌اند از :

محله‌های قبل از اسلام :

محله شهرستان واقع در محدوده جنوب شهر کنونی قم حوالی خیابان هنرستان، نهر شهرستان، کماکان اراضی مزروعی جنوب این ناحیه را مشروب می‌کند.

محله‌های اوایل دوره اسلامی :

میدان کهنه، مسجد جمعه، چهل اختران، دروازه ری، عربستان، میدان میر، شاهزاده حمزه، بازار کهنه...

محله‌های مربوط به دوره صفویه و قاجار :

چهارمردان، سیدان، پنجعلی، سلطان محمد شریف، خندق، دروازه کاشان، آستانه، سفیداب، باغ پنبه، بازار نو... در چهار دهه گذشته روند مهاجرت به شهر قم به نحو فزاینده‌ای افزایش یافت، به گونه‌ای که محلات زیادی به بافت قدیم شهر افزوده شد و جمعیت شهر نیز طی چند سال گذشته از مرز ۱ میلیون نفر گذشته است. تعدادی از محلات جدید شهر قم با نام‌های یزدانشهر، صفائیه، دورشهر، زنبیل‌آباد، سالاریه، صفاشهر، نیروگاه، شاهزاده ابراهیم، خاکفرج، باجک، آذر، ۳۰ متری کلهری، ۳۰ متری کیوانفر، مهدیه، شاه سیدعلی، قائم، شهرک امام خمینی، قم نو و ده‌ها محله دیگر نامیده شده‌اند.

از خیابان‌های مهم قم می‌توان به آیت‌الله مرعشی نجفی، بلوار عمار یاسر، بلوار جمهوری، بلوار معلم، انقلاب، طالقانی، امام خمینی، سمیه، صدوقی، توحید، فاطمی، بلوار امین، هنرستان، شاهزاده ابراهیم، باجک، دورشهر، صفائیه، عطاران، زنبیل‌آباد، بهستی، ارم، نیروگاه و کیوانفر اشاره کرد.

۲- شهر قنوت : این شهر، بعد از شهر قم دومین شهر پرجمعیت استان محسوب می‌شود.

۳- شهر جعفریه : این شهر، مرکز بخش جعفرآباد محسوب می‌شود که قبلاً به گازران معروف بود.

۴- شهر کهک : در جنوب استان قرار دارد و مرکز بخش کهک است.

۵- شهر دستجرد : این شهر در غرب استان قرار دارد و مرکز بخش خلجستان است.

۶- شهر سلفچگان : مرکز بخش سلفچگان است و در جنوب غرب استان واقع است.

به غیر از شهر قم، شهرهای دیگر استان پس از استان شدن شهرستان قم به رتبه شهری ارتقا یافته‌اند. فعالیت غالب این شهرها

بیشتر فعالیت‌های کشاورزی است.

جدول ۴-۲- مشخصات شهرهای استان قم

نام شهر	موقعیت جغرافیایی	جمعیت در سال ۱۳۹۰ به نفر	رتبه در استان، از نظر جمعیت
قم	مرکز استان	۱۰۷۴۰۳۶	۱
قنات	۸ کیلومتری شرق شهر قم	۹۶۶۲	۲
جعفریه	۳۵ کیلومتری شمال غرب قم	۷۲۰۳	۳
کهک	۳۵ کیلومتری جنوب قم	۲۹۰۶	۴
دستجرد	۶۵ کیلومتری غرب قم	۱۳۳۴	۵
سلفچگان	۴۰ کیلومتری جنوب غرب قم	۷۳۰	۶

ب) زندگی روستایی

به جدول ۲-۲ و ۲-۳ نگاه کنید. در سال ۱۳۹۰، کمتر از ۵ درصد مردم استان قم در ۳۳ روستا ساکن بوده‌اند که اغلب آنها به فعالیت‌های زراعی، باغداری، دامداری و صنایع دستی مشغول‌اند.

به شکل ۲-۵ دوباره نگاه کنید. اغلب سکونتگاه‌های روستایی استان قم در کدام نواحی استان استقرار یافته‌اند و چه عواملی در این پراکندگی نقش دارند؟

از نظر پراکندگی جغرافیایی، اکثر این سکونتگاه‌ها در بخش جنوبی، غربی و مرکزی استان به دلیل وجود مناطق پایکوهی، مخروط افکنه‌ها، دره‌ها و دشت‌های حاصلخیز استقرار یافته‌اند. در نواحی شرقی استان، تعداد این سکونتگاه‌ها بسیار کم است. چرا؟

پ) زندگی کوچ‌نشینی

در استان قم، زندگی کوچ‌نشینی رونق زیادی ندارد هم‌اکنون ایل‌هایی مانند کلکو و شاهسون بغدادی در این استان به شکل کوچ‌رو زندگی می‌کنند. محل زندگی این عشایر دشت مسیله است.

(ب)

(الف)

(ت)

(ب)

شکل ۲-۶- چشم اندازهایی از شهر مقدس قم

شکل ۷-۲- نقشه شهر قم

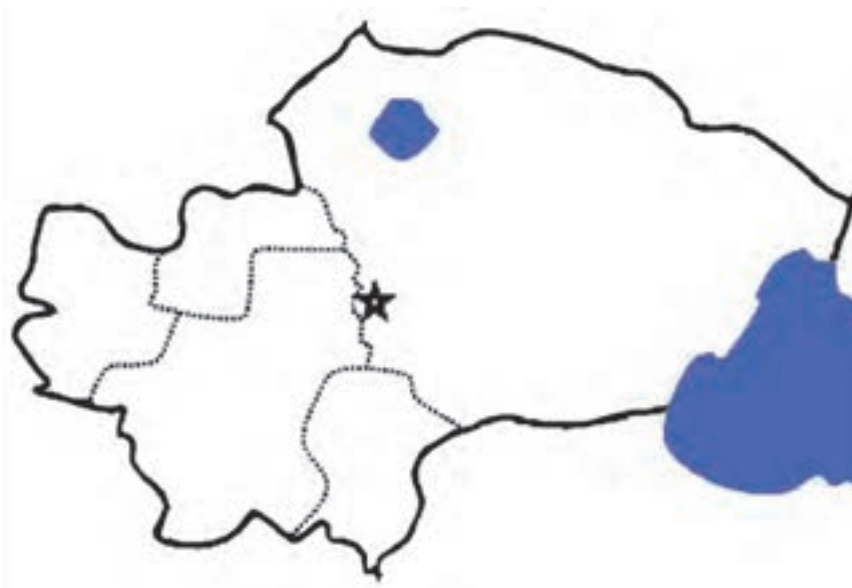

فعالیت

فعالیت گروهی ۸-۲

۱- در نقشه زیر شش نقطه شهری استان قم را مشخص کنید.

۲- چه عواملی در پراکندگی جغرافیایی روستاهای استان قم نقش دارند؟